Magyar Egyházzene XXII (2014/2015) 403–411

CAELESTIS HARMONIA

Cselényi István Gábor

A pócsi Mária-énekek

Cselényi István Gábor (Esztergom) ny. görögkatolikus lelkész.

A Magyar Görögkatolikus Egyház idén ünnepli a máriapócsi zarándokhely létrejöttének 300. évfordulóját, ugyanis az ún. második könnyező Mária-ikon 1715-ben könnyezett először. (Az első kegykép, amely 1696-ben könnyezett, kikerült Bécsbe, ma is ott őrzik a Stephansdomban, de ott újabb könnyezés nem következett be.) Gyér görögkatolikus folklórunk fontos anyagát jelentik a pócsi Mária-énekek. Nem a „hivatalos egyház" textusai, hanem az egyszerű hívő nép zarándokénekei. Kissé talán túlfűtöttek, érzelgősek, de a szabolcsi, borsodi, kárpátaljai nép önvallomásai. Ezeket gyűjtöttem az évtizedek folyamán, és idén adtam közre *Pócsnak ékes csillaga* címmel. Elemzésükre mind ez ideig még senki sem vállalkozott, erre teszek most kísérletet.

A pócsi énekek kialakulása

A pócsi énekeket jórészt ugyanaz a törekvés hozta létre, mint a latin Mária-énekeket: a hívő nép nemigen ismerte a liturgia görög vagy ószláv, ill. latin nyelvét, magyarul kívánt megszólalni. Ismerjük szertartásunk „Kálvária-útját", amelyet a magyar liturgikus nyelvért folytattunk.[1] Mégsem ez az egyetlen ok, amiért pócsi énekeink kialakultak. Szükség volt ezekre a sokstrófás, hosszú énekekre a legtöbbször gyalogosan megtett zarándokút közben vagy Máriapócson az istentiszteletek szüneteiben, a temetőben, vagy az éjszakai virrasztás alatt. A zarándokének sajátos műfaja azt jelenti, hogy az előénekes „kántál", fennhangon elővezeti a szöveget, amelyet a nép énekelve ismétel. A refrént rendszerint már nem is kell kántálni.

A pócsi énekek abban is hasonlítanak „nyugati" társaikra, hogy ugyanabból a zenei háttérből, a magyar népzenéből nőnek ki. Nem neves zeneszerzők művei, hanem egyszerű falusi kántorok, idősebb asszonyok, egyszóval a nép költötte, szövögette az énekek dallamát és szövegét. Távoli búcsújáróhelyek motívumai is vissza-visszacsendülnek bennük. Itt-ott azonban előbukkan bennük a görög liturgia egy-egy motívuma is, mint a „Mennyei király" (a Szentlélek) emlegetése vagy az ikontisztelet. És mindig azzal a meggyőződéssel szólalnak meg, hogy Máriapócson valami történelmileg rendkívül jelentős esemény történt, sőt történik ma is, ezért Mária, annak ellenére, hogy minden nép, minden

[1] SZABÓ Jenő: *A görög-katholikus magyarság utolsó Kálvária-útja (1896–1912).* Budapest 1913. 172.

hívő édesanyja, a mi Máriánk, mienk, görögkatolikusoké, hiszen ő a máriapócsi szép Szűz Mária!

De nemcsak a pócsi énekek merítenek liturgikus háttérből. Ennek a fordítottja is igaz: a zarándokénekek számos dallama bekerült a magyar görögkatolikus liturgiába. Erre főleg a kerubének és a szokás szerint ennek dallamára éneklendő szövegek, az *És imádunk*, valamint az áldozási vers adott lehetőséget, amelyeknek nincs kötött dallama.[2] „Kerubszárnyakon" szállhat immár számos pócsi ének, az *A pócsi szép templomba', Oltalmad alá sietnek, Örülj, vigadj, A mennyei szent városnak, Isten veled, anyánk* kezdetű énekeink.

Pócsi születésű énekeink

Búcsús énekeink közeli rokonságot mutatnak a korabeli római katolikus énekekkel, főleg a Mária-kegyhelyek énekkészletével, a magyar búcsújáró-énekekkel. Jó néhányat egyszerűen csak átvettünk és sajátunkként éneklünk. Elődeink sokszor az ismert „latin" énekek dallamára új szöveget írtak. Vannak azonban kifejezetten Máriapócson született énekeink is, sőt olyanok is, amelyek utalnak a könnyezések történetére. A következőkben ebbe a három csoportba osztjuk az énekeket, de meg is fordítjuk a sorrendet, hiszen nekünk az a legizgalmasabb, hogy melyek a kifejezetten pócsi származásúak.[3]

Első helyen említendő a *Kérünk, ó, Mária* kezdetű ének, amely nemigen található meg másutt elterjedt búcsújáró énekek között. Kárpátaljai változata: *Szűz Anyánk, Mária, üdvözlünk tégedet*. Sorainak szótagszáma: 12-12-12-12, szerkezete: A B C D. Talán liturgikus énekeink zenei világára emlékeztet, hogy a 3. sorban *s-fi-s-l-f-m-r* szerepel, a *s* tehát magához rántja, majd visszaejti a *f*-t, ahogy sztichiráinkban gyakran tapasztaljuk, ami csalhatatlanul a tetrachordos építkezés maradványa![4]

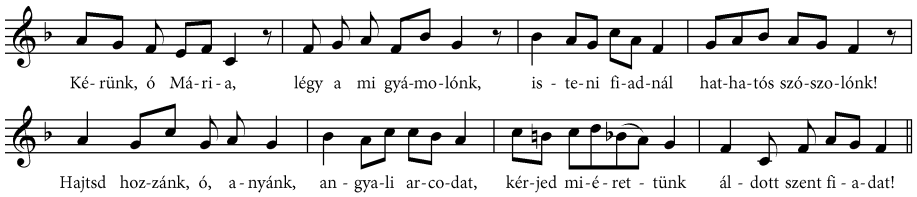

[2] CSELÉNYI István Gábor: *Görög katolikus énekkincsünk*. Esztergom 2008. 60.

[3] A gyökerek kutatásában nagy segítségemre volt Szabó József esztergom-szentgyörgymezei kántor úr, aki a katolikus népénekek jó ismerője és kedvelője. Ő vezetett rá, hogy amint Bartók Béla a magyar népdalokat a sorok szótagszáma és a strófaszerkezete alapján osztályozta (amit aztán Volly István is követett a vallásos népénekek körében), a hasonló szerkezet a búcsús énekek esetében is irányadó lehet. A másik szempont a lelőhely lehet, és esetleg felmerül a görög liturgiával vagy akár a liturgikus énekeinkkel való érintkezés. Az említett hármas osztályozás ezek alapján alakult ki.

[4] Uo. 32.

Néhány pócsi énekünk görögkatolikus eredetét az is igazolja, hogy az eucharisztikus liturgiához hasonló zenei keretben (*s*-tól *s*-ig vagy *l*-ig) mozog a dallam, mégis mintegy „középre" zárul, nem pedig a hangnem alaphangjára (a tonikára).[5] Erre egész sor példát találunk, ilyen az iménti első énekünk is.

Kedvelt kisboldogasszony-napi énekünk, az *A pócsi szép templomba'*. Benne van Volly István *Százegy Mária-ének* c. gyűjtményében (62. sz.) mint debreceni gyűjtés, tehát származási helye, de szövege is (vö. pócsi templom) félreérthetetlenné teszi a görögkatolikus eredetet. Ezt erősíti az is, hogy (az előző énekhez hasonlóan) az egyik tetrachord-alaphang futóhangszerű felemelése és visszaejtése is megjelenik benne, pócsi változatában, ti. a Volly-közlésben ez nem szerepel. További különlegessége, hogy kvintváltó dallam. Sorai szótagszáma: 7-7-7-7, szerkezete: A A^5 A^5 A^v. Kárpátalján kisboldogasszony-napi énekként is él *(Ma született Mária)*.

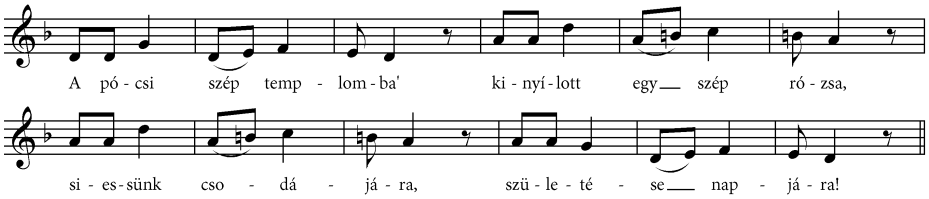

A *Százezerszer üdvözlégy* az *Angyaloknak királynéja* dallamára énekelt szöveg, az 1. és 2. sorban azonban *m-m-r-d* lett a kezdés, *d-d-r-d* helyett, ami lendületesebbé tette a dallamot, a 3. és 4. sor végén pedig itt is megjelenik a hajlítás.

Talán meglepő, de az országszerte közkedvelt Mária-ének, az *Angyaloknak királynéja* is saját éneknek tűnik, ti. Volly István népénekkutató szerint a pócsi búcsújárók „hangos éneke", dallama Lakatos Mihály székelyföldi lejegyzéséből való. Igazi búcsújáró, bármikor elővehető, univerzális dallam. Felelgetős litánia-parafrázis, ami a latin liturgia hatását mutatja (*Szent vagy Uram!*, 287.). A görögkatolikusok a „hozzád esdeklünk" sort így éneklik: „Kit Szent Anna szült", és dallamváltozatukban több hajlítás szerepel. Az 1935-ös Máriapócsi zarándokájtatosság ezzel a címmel szerepelteti: *Boldogságos Szűz Mária*, az 1991-es pedig e címmel: *Mennyországnak királynéja*. A sorok szótagszáma: 11-11-10-10, szerkezete: A A B C.

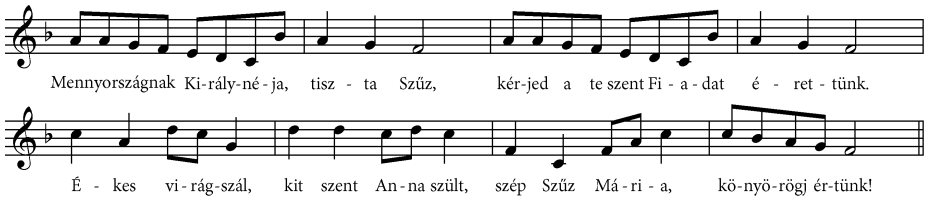

[5] Uo. 31.

Ez a *Százezerszer* nem tévesztendő össze a *Százezerszer üdvözlégy, szép Szűz Mária* kezdetű énekkel, amelynek más vidékeken nemigen látjuk nyomát, s amelyben a könnyezés áll a középpontban. A szótagszámok: 12-12-10-12, a sorszerkezet: A A B A.

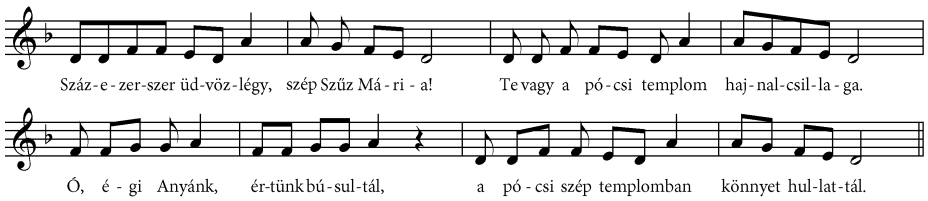

Az *Isten hozott e szent helyre* kezdetű ének, amelyet Pócsra érkezéskor szoktak énekelni, szintén szerepel Volly gyűjteményében (88. sz.), melyről azt írja: „bőáradású kedvelt ének", és megjegyzi: „Tokajban 1938-ban Demkó Józsefné (40 éves) énekelte". A szótagszámok: 15-15-8+8-15, a sorszerkezet: A A B A.

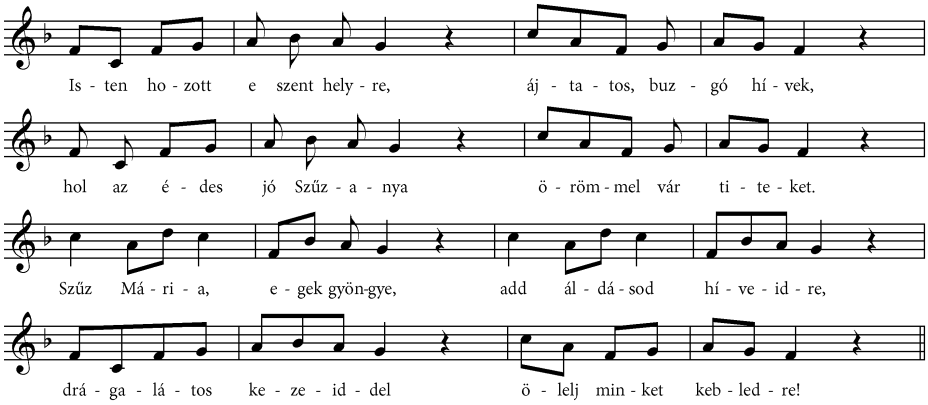

Ugyanennek a dallamnak más szövegű változata az *Ide jöttünk, buzgó hívek*, a *Szeretlek, szép Szűz Mária*, az *Isten hozott e szent helyre* és az *Oltalmad alá sietnek* kezdetű énekek. Az utóbbit Mária oltalmára (október 1.) énekeljük, tehát nyilvánvaló a görög liturgikus háttér. Így láthatjuk: szövegvariánsok nemcsak a latin eredetű énekek körében figyelhetők meg, hanem a mi dallamainknál is.

A *Magyarok Királynéja* szintén megvan Volly gyűjteményében (101. sz.), igaz, *Magyarok Nagyasszonya* címmel, de forrása ugyanaz a Demkóné Tokajból, és ebből következtethetünk arra, hogy görögkatolikus vidékről származik. Az ének szótagszámai: 17-4+4-17, sorszerkezete: A B A.

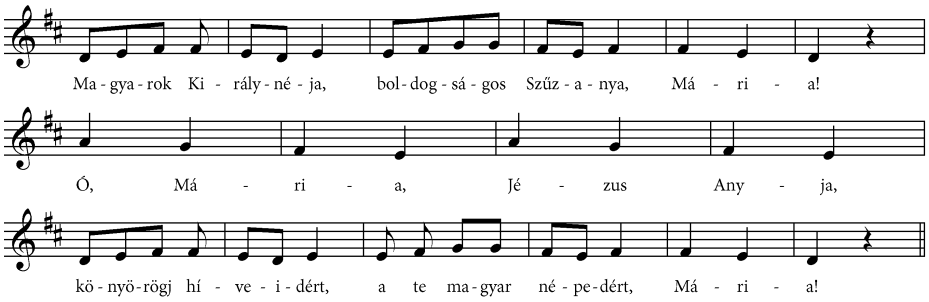

A latin és a keleti szertartásúak együttélésének további példája az *Ó, mily édes, örvendetes* kezdetű ének, amelynek megjelölése: *Mária nevenapjára*. Az ének tehát egyenesen a latin liturgikus év egyik ünnepére utal. Ugyanakkor Volly István, aki gyűjteményében 91-es szám alatt közli, feljegyzi: szintén Demkó Józsefné énekelte, tehát legalább is a mi vidékünkről származik. Vollynál a 3. sor másképp fejeződik be. Kisboldogasszonyra átírt változata ez: *Az Úristen már elhozta.* Beköszönő énekként is ismerjük: *Jertek, hívek, köszönteni*. Az ének 13-13-11-13 szótagszámú dúr dallam, sorszerkezete: A A B A.

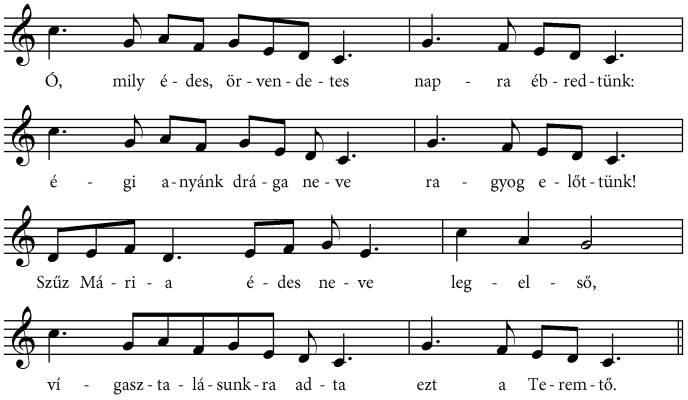

Az ének további szöveggel is megjelenik zarándok-énekeskönyvünkben, *Az Úristen már elhozta* kezdettel.

Az *Üdvözlégy, Mária* dallama nemigen lelhető fel más búcsújáró énekeskönyvekben, „saját termésnek" tekinthető. Szövege az Angyali üdvözlet parafrázisa, „rózsafűzéres" változatában. Szótagszámok: 6-6-8-6, sorszerkezet: A A^5 B A^v. A magyar görögkatolikus liturgiában is komoly szerephez jutott, ugyanis a leggyakoribb kerubének-dallamá vált, bár egyszerű dúr-dallamával nem követi a liturgikus énekek tetrachord-építkezését.[6]

[6] Uo. 45.

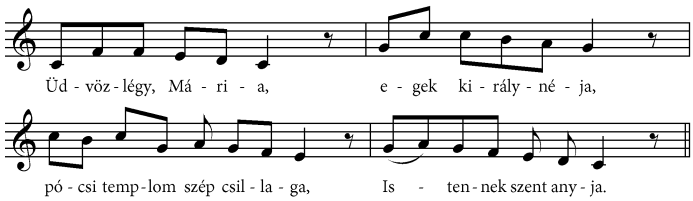

Az *Egek királynéja* szintén felbukkan a Volly-gyűjteményben (62. sz-) ének. Volly ugyancsak Demkónétól jegyezte le, tehát szintén feltehető a görögkatolikus eredet. Sorai változó szótagszámúak: 11-11-6+6-5, szerkezete: A A B C.

Honosított énekek

A második csoportot a latin szertartásúaktól átvett énekek alkotják, amelyeket „honosított" énekeknek nevezhetnénk. További két csoportba sorolhatók: amelyeket új szöveggel láttak el a görögkatolikusok, és amelyeket egyszerűen csak átvettek, legfeljebb kis módosítással. A második csoportba tehát azokat sorolhatjuk, amelyeknek csak a dallama mondható római katolikus eredetűnek, de a búcsúsok további, helyi szövegeket építettek rájuk. Ilyen a *Hozzád megyünk, bús árváid*, amely a *Nyújtsd ki mennyből* dallamára szövődött.

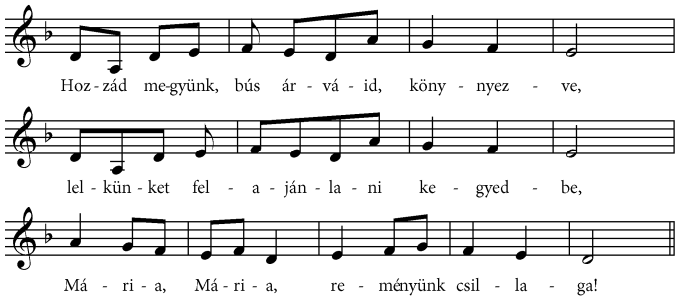

A *Kik vagytok Jézusnak igaz hívei* kezdetű ének országszerte közismert dallam (*Szent vagy Uram!* 134), de ott az Oltáriszentségről szól. Korábban a Zsasskovszky-énektárban is megtalálható, sőt legősibb formája Náray György esztergomi kanonok *Lyra coelestis*-ében (1695) lelhető fel. „Máriás" tartalma a pócsi búcsúkhoz kapcsolódik. Egyik változata a híres-nevezetes (első) könnyezés tényét énekli meg (vö. *Könnyezett*). Sorai szótagszáma: 11-11-8-8, szerkezete: A A B C.

A *Téged jöttünk köszönteni*, amelyet Pócsra érkezéskor, a kegykép üdvözlésére szoktak énekelni, országszerte elterjedt dallam, amelyet a *Szállást keres a szentcsalád* kezdetű karácsonyi népénekből is ismerünk. „Máriás", búcsújárós változatában ez a befejezése: *Te vagy az a bimbó hajtás, Szeplőtelen fogantatás*. Ez a sor néhány változatban szeptimlépéssel kezdődik. A görögkatolikus változatban ez a lépés elmaradt, az utolsóelőtti sor végén pedig hajlítás jelentkezik.

Az ének kárpátaljai változata: A *Szűz Mária, édesanyánk*, amely ugyancsak beköszöntőül szolgál. Szótagszámai: 8-8-8-8, sorszerkezete: A A B C.

A *Mária gyermekei*-nek dallama római katolikus eredetű: a *Fallóskúti Szent Szűz, könyörögj érettünk* című búcsújáró énekeskönyvben (1999) szerepel, *Szent Keresztfa* címmel. Emellett az első sor dallama nagy hasonlóságot mutat a *Megkondult a kis harang* kezdetű lourdes-i énekkel, amely azonban kvintváltással folytatódik; ez a görögkatolikus változatban elmaradt. Sorai szótagszáma: 12-12-11-12, szerkezete: A A B A. Ugyanennek az éneknek további, jellegzetes máriapócsi változata a *Máriapócsi templom, kegyelmek helye* és az *Örömünnep, köszöntöm érkezésedet.*

Újabb keletű zarándok-énekeskönyvünkben van egy további, Pócsra honosított ének, *Jertek, hívek köszönteni* kezdettel. Szótagszáma: 8-5-8-5. Ezzel a strófaszerkezettel egész sor római katolikus népéneket találunk. Ilyen az ádventi *Gábriel arkangyal küldetett Atyaistentől*, vagy az újévi: *Újesztendő, vígságszerző* kezdettel. Búcsúsénekként is szerepel Vollynál (30. sz.), de ezzel a szöveggel: *Ó, egeknek lilioma, szép Szűz Mária! Ezen szép kis kápolnának ékes rózsája*. Nálunk további búcsús tartalommal telt meg. Vidékünkön az *Ó, mily édes, örvendetes* dallamára éneklik, melyről föntebb szóltunk.

Átvett énekek

A harmadik csoportba az átvett énekeket soroljuk. Ezek közt is első a *Boldogasszony Anyánk* (*Szent vagy Uram!* 284), mely már Bogisich Mihály *Őseink buzgósága* című, 1888-ban megjelent imakönyvében is megtalálható (102. sz.). Bogisich még azt is feljegyzi, hogy „a múlt század végéről" származik, tehát már a XVIII. sz. végén, sőt talán korábban is énekelték. A magyarlakta területeken szinte úgy ismerték, mint a magyarság himnuszát, bár eredetileg nem ez volt a dallama. Az ének sorainak szótagszáma: 12-12-10-12, szerkezete: A A B C. A görögkatolikusoknál az utolsó sorban hajlítás szerepel, s hazánk nem „romlott", hanem „édes". A Szűzanyának *Boldogasszony Anyánk* epiteton ornansa Kárpátalján más énekekben is megjelenik (vö. *Boldogasszony Anyánk, ínség az életünk* és *Mária-ének a magyaroknak)*, amely hűen tükrözi ottani testvéreink sorsát. A nemzeti sorskérdések szinte mindig a Mária-tisztelethez vagy Szent István tiszteletéhez kötődnek énekeinkben (vö. *Első királyunk, Szent István*).

A *Nyújtsd ki mennyből* szintén szerepel Bogisich imakönyvében (103. sz.). Bogisich saját százada elejére datálja. A *Szent vagy, Uram!*-ban (189. sz.) azzal a megjegyzéssel szerepel, hogy Kovács Márk (†1842) szövege Tárkányi átdolgozásában; majd Sík Sándor piarista paptanár és költő kiigazításával került be az énektárba. Sorai szótagszáma: 11-11-6-6, szerkezete: A A B. A pócsi búcsúsok csak a szövegén változtatnak: „meg ne utáld ínségében hívedet" helyett azt éneklik: „oltalmazd meg szükségében népedet!"

A *Máriát dicsérni* című ének Bozóki énekeskönyvéből (1797) került be a *Szent vagy Uram!*-ba (292. sz.). Sorainak szótagszáma: 11-11-11-11, szerkezete: A A B A. A szöveg kis változtatásokkal terjedt el a görögkatolikusoknál.

A *Máriához* országszerte közkedvelt a búcsújárók körében. A kármeliták éneke, ún. skapuláré-ének. A szöveg itt már a helyi viszonyokhoz, a népi igényekhez idomul. Sorainak szótagszáma: 10+7-10+7-11-10+7, szerkezete: A A B A.

Az *A mennyei szent városnak* kezdetű ének a Tárkányi–Zsasskovszky énektár 238-as éneke, a *Szent vagy, Uram!*-ban 173-as. Ezekben a dallam kvartlépéssel kezdődik, a pócsi változat a nép ajkán élő variánsra utalhat, amely leegyszerűsödött. A szótagszámok: 8-8-7-7, a sorszerkezet: A B C D. Ugyanennek a dallamnak egy másik változata: *Áldozzunk, hív keresztények*. A *Szent vagy, Uram!* 173-as énekéhez képest a görögkatolikus variánsból itt is hiányzik a versszakkezdő kvartlépés. A *Képed előtt* kezdetű ének ugyanennek az éneknek a dallamát veszi át, a szembeötlő bizánci tartalom: az ikontisztelet. Ugyanerre épül az *Áldozzunk, hív keresztények* is.

Az *Örülj, vigadj* az 1900-as évek elejének egyik nagyboldogasszony-napi éneke. A Tárkányi–Zsasskovszky énektárban szerepel, ugyanezzel a szöveggel. A *Szent vagy, Uram!*-ba már javított szöveggel került be (168. sz.). Szótagszámai: 15-15-12-7, sorszerkezete: A A B C. A görögkatolikus változat a régebbi szöveget és dallamot idézi. A dallam más szöveg-változatokban is megmaradt nagyboldogasszonyi jellegűnek, ti. így jelenik meg a *Mária elhunyta után* és a kárpátaljai *Dicsőséges elhunytodat* kezdetű énekekben is, ugyanazzal a szerkezettel. Kisboldogaszony-napi párja: *Ma született egy kisasszony*.

Az *Isten veled, anyánk* kezdetű ének, amelyet a kegyképtől való búcsúzáskor szokás énekelni. Kárpátalján ebben a formában ismert: *Könnyező képedhez jöttünk, Édesanyánk*. Az eredeti minta Volly István *Százegy Mária-ének* című gyűjteményében megtalálható (74. sz.). Dallama teljesen azonos a görögkatolikussal, csak a pócsi változat markánsabban, kvartlépéssel kezdődik. Szótagszámai: 12-12-10-10, sorszerkezete: A A B C.

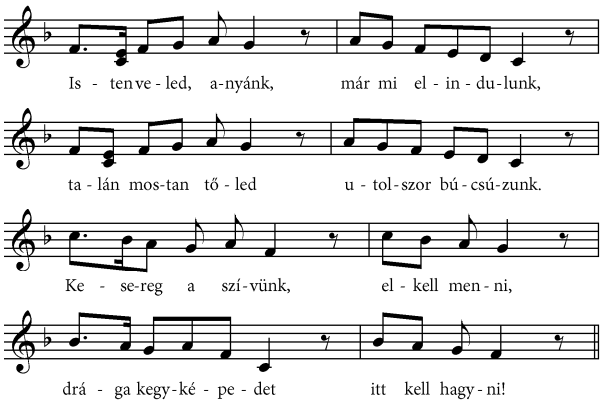

Ebből a körből került hozzánk a *Nyíljon ki szívetekben* kezdetű ének is (a szentkúti énekeskönyvben 70). A dallam más országrészeken más szövegekkel is felbukkan *(Ki az édes Szűzanyát, Útra készen állunk itt)*. Kárpátalján így szerepel: *Ének Mária nevére* és *Boldogságos Szűz Mária, égi Pátrónánk*. Szótagszáma: 12-12-8+8+5-13, sorszerkezete: A A B C.

Az *Ezerszer köszöntünk* átvett ének, májusban éneklik. Korábbi formája szerepel a *Köszöntünk Szentkút csillaga* címmel kiadott „búcsúsok énekeskönyvé"-ben.[7] Az ország különböző vidékein egész sor, főleg búcsújáró éneket énekelnek erre a dallamra *(Isten hozott messze földről, Mária kertjének nyitva ajtaja, Ó, Mária, anyánk, hozzád siettünk, Teljes Szentháromság, egy igaz Isten)*. Szótagszámai: 11-11-10-10, sorszerkezete: A A B^{v}. A pócsi változatban a 3–4. sor elejéről eltűnt a szeptimlépés. A *Jertek víg örömmel* ugyanennek a dallamnak pócsi átsajátítása; felépítése mindenben azonos, de ritmusa annak egyik variánsa. A májusi motívumot erősíti az *Elérkezett szép május hónapja* és a *Május királynője* kezdetű énekünk. Az *Üdvözlégy, szépséges* is az ének „pócsi" honosítása, ti. utal a könnyező szentképre.

Ugyanebből a szentkúti énekeskönyvből vették át a *Megzendült az angyalok hárfája* kezdetű éneket (82. sz.). Egy rózsafűzéres búcsúének is erre a dallamra megy: *Készül a koszorú üdvözletből*. A mi vidékünkön ezzel a címmel is megjelenik: *Választott leánya*, Kárpátalján pedig így él: *Nagy örömünnepre*. (A dallam Vollynál 47. sz.). A szótagszámok: 10-10-10-10, sorszerkezet: A A B A.

További jövevény Szentkútról a *Szűz Mária örömére*, melynek másik szövegváltozata: *Megnyílt ma a szép mennyország*. A szótagszámok: 8-8-12-10, a sorszerkezet: A A B C.

A máriapócsi máriás népénekek tehát a Magyar Katolikus Egyház vallási folklórjának szerény, de szerves részét alkotják.

[7] Összeállítója: dr. Vonsik Imre.